

Irena Jaros

Uniwersytet Łódzki

Instytut Filologii Polskiej i Logopedii

ORCID: 0000-0001-6397-5890, e-mail: irena.jaros@uni.lodz.pl

Synonimia słowotwórcza przymiotników w gwarach – wybrane problemy interpretacyjne

Abstrakt: Autor prezentuje wybrane problemy analizy odprzymiotnikowych derywatów, które wchodzą w relacje synonimii słowotwórczej. Na przykładzie występujących w gwarach Polski centralnej przymiotników ekspresywnych oraz oznaczających intensyfikację cechy lub jej osłabienie omawia trudności związane z interpretacją znaczenia derywatów oraz funkcji formantów, które je tworzą. Przymiotniki oznaczające wysoki stopień natężenia danej cechy tworzą szeregi synonimów bliskoznacznych, których formanty, pełnią różną funkcję – ekspresywną (np. *-uchny*, *-uški*, *-utki*, *-usi*, *-usieńki*) oraz wzmacniającą i wyolbrzymiającą nazywaną cechę (np. *-chny*, *-achny*, *-alachny*, *-aśny*, *-aški*). Szczególną uwagę zwraca się na kontekst, który odgrywa podstawową rolę w prawidłowym odczytaniu znaczenia przymiotników o znaczeniu cechy niepełnej. Jest on podstawowym narzędziem selekcji materiału, w którym te same formanty (np. *-awy*, *przy-*, *przy-/awy*) tworzą derywaty wskazujące na osłabienie cechy podstawowej oraz jej nadmiar.

Słowa kluczowe: dialektologia, słowotwórstwo, synonimia, przymiotnik.

Abstract: Formative synonymia of adjectives in dialects – selected interpretative issue. The author presents selected issues of an analysis of adjectival derivatives which are parts of formative synonymia. She discusses difficulties with the interpretation of the meaning of derivatives and the function of the formants that create them. The analysis is based on expressive adjectives that indicate intensification and weakening of a feature. These adjectives occur in the dialects of central Poland. The adjectives indicating a high degree of intensity of a given feature result in a number of synonyms whose formants fulfil different functions: expressive (e.g. *-uchny*, *-uški*, *-utki*, *-usi*, *-usieńki*), strengthening and exaggerating (e.g. *-chny*, *-achny*, *-alachny*, *-aśny*, *-aški*). Special attention has been paid to the context that plays a primary role in the understanding of adjectives of an incomplete feature. It is a major tool of selecting the material in which the same formants (e.g. *-awy*, *przy-*, *przy-/awy*) create derivatives indicating the weakening or excess of the primary feature.

Keywords: dialectology, word formation, synonymia, adjective.

W polskich gwarach bardzo często spotykamy się z redundancją współtematycznych formacji słowotwórczych funkcjonujących w tym samym znaczeniu. Występujące w polskich pracach językoznawczych pod różnymi nazwami, np. słowotwórczych dubletów (Witkowska-Gutkowska 1999), synonimów (Jadacka 1986; Kaliszan 2000; Kaproń-Charzyńska 2009; Kowalska 2011, 214–125; Szczaus 2005; Zarebski 2015; Jaros 2016a, 2016b, 2017), wariantów (Burska-Ratajczyk 2001; Jaros 2002; Sierociuk 1991,

2004, 2006), derywatów paralelnych (Kleszczowa 2003), pary lub szeregi wyrazów typu: *gwizdek/gwizdak/gwizdka* ‘to co służy do gwizdania’ łączy: 1) takie samo znaczenie strukturalne i przynależność do tej samej kategorii słowotwórczo-semantycznej; 2) identyczna podstawa słowotwórcza; 3) różne formanty o tej samej funkcji semantycznej¹. Tak rozumiane synonimy słowotwórcze były wielokrotnie przedmiotem zainteresowań historyków języka (zob. Janowska 2007; Kleszczowa 1998, 2003; Peplowski 1974; Szczaus 2005; Witkowska-Gutkowska 1999), badaczy współczesnego języka polskiego (zob. GWJP; Jadacka 1986; Kaproń-Charzyńska 2009; Satkiewicz 1987, 247–439) oraz dialektologów, którzy podejmowali się omówienia tego zjawiska w zakresie poszczególnych części mowy i kategorii leksykalnych (zob. Burska-Ratajczyk 2001; Jaros 2002, 2009, 2016a, 2016b, 2017; Sierociuk 1991, 2004, 2006; Marciniak-Firadza 2013). Najczęściej przedmiotem badań opartych na materiale gwarowym były rzeczowniki, np. *jąkacz/jąkatal/jąkajło* (Marciniak-Firadza 2013, II, 74; I, 188–204), *kurnik/kurzyniec* (Kowalska 2011, 124–125). Przymiotnikowe synonimy słowotwórcze w niewielkim stopniu zostały omówione w pracach dialektologicznych i historycznojęzykowych, w których materiał gwarowy często pełnił funkcję ilustracyjną dla rozwoju danych typów słowotwórczych. Nieliczne informacje dotyczące występowania na polskim obszarze językowym synonimicznych derywatów przymiotnikowych odnajdujemy m.in. w monografiach (Winkler-Leszczynska 1964; Szymczak 1961, 208; Dobrzyński 1967, 61–65; Bąk 1968, 109; Cyran 1960, 188–189; 1977, 120; Gala 1994, 88–91; Jaros 2001, 105–107), mniejszych rozprawach i artykułach (Chłudzińska-Świątecka 1956, 26; Krupska-Perek 1988; Osowski 2012), jak i w opracowaniach z zakresu kartografii lingwistycznej (MAGP, m. 150, 505; AGP, m. 126–128; AJK, m. 410–420, AJŚ, m. 1276–1302; Gala 1994, I, m. 145–152; Jaros 2001, m. 35, 36; Marciniak 2008, m. 24, 25), w których nierzadko zostały zaprezentowane przy okazji przedstawiania na mapach zagadnień leksykalnych (zob. MAGP, m. 529, 536) czy fonetycznych (zob. MAGP, m. 154, 232). Najczęściej informacje na temat przymiotnikowych synonimów słowotwórczych ograniczają się do zarejestrowania faktu ich występowania w danej gwarze lub w większym kompleksie gwar, bez ich bardziej szczegółowej analizy, dociekań na temat przyczyn istniejącej wariantywności, spojrzenia na nią z punktu widzenia geografii lingwistycznej. Gwary rozumiane jako odmiany języka etnicznego ze względu na swą specyfikę warunkowaną rozwojem w kontakcie z wariantem normatywnym polszczyzny obok słownictwa historycznego, ustalonego w różnym czasie, mają w swoim zasobie również leksykę ogólnopolską. Obserwacja ścierania się poszczególnych typów słowotwórczych prowadząca do wykrystalizowania się ich względnie stabilnej funkcji semantycznej oraz wskazanie typowo gwarowych formantów, stojących w opozycji do ich ogólnopolskich ekwiwalentów, staje się bardzo interesującym zadaniem badawczym. Niemniej badanie funkcjonujących w gwarach słowotwórczych dubletów czy szeregów synonimicznych natrafia w praktyce na szereg problemów, w tym również natury interpretacyjnej. Kilka z nich zasygnalizujemy na podstawie analizy wybranych przymiotni-

¹ Część z badaczy przyjmuje za synonimy słowotwórcze wyrazy, których znaczenia strukturalne się pokrywają, zaś znaczenia leksykalne są równo- lub bliskoznaczne, co umożliwia ich wymienialność w podobnych kontekstach (Szczaus 2005, 8–9). Inni obok takiego samego znaczenia strukturalnego dopuszczają takie samo lub różne znaczenie leksykalne (zob. Jadacka 1986, Domaradzki 1992).

kowych formacji słowotwórczych pochodzących z gwar Polski centralnej. Teren badań wyznaczają dzisiejsze granice województwa łódzkiego, w skład którego wchodzi w dużej części teren historycznej ziemi łęczycko-sieradzkiej.

Materiał egzemplifikujący został zgromadzony przez pracowników i doktorantów Katedry Dialektologii Polskiej UŁ w latach 2005–2007 podczas eksploracji terenowej w 10 wsiach². Został on uzupełniony o dane pochodzące ze źródeł publikowanych, tzn. *Słownictwa ludowego z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego* Karola Dejniny (SL), z punktów zlokalizowanych na omawianym obszarze³, *Słownika gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim* Mieczysława Szymczaka (Szym) oraz mniejszych opracowań odnoszących się do badanego terenu, tzn. Anny Krupskiej-Perek, *Ludowe cechy słowotwórstwa przymiotników w gwarach centralnej Polski* (Kr) i Zdzisławy Staszewskiej, *Przymiotniki stopnia napięcia w gwarze okolic Radomska* (St).

Są to materiały pochodzące od informatorów urodzonych w przedziale czasowym od końca XIX do lat trzydziestych XX wieku, którzy na co dzień posługiwali się gwarą w niewielkim stopniu narażoną na wpływ polszczyzny ogólnej. Dane gwarowe gromadzone były od połowy wieku XX do początków wieku XXI. Rozległy przedział czasowy, jak pokazuje praktyka, nie stanowi przeszkody w badaniach słowotwórczych, ściśle związanych z funkcjonującą w gwarach leksyką o różnej proveniencji – gwarowej i ogólnopolskiej, ustalonej w różnym czasie. Ta heterogeniczność słownictwa zarówno w wymiarze genetycznym, jak i czasowym implikuje zjawisko synonimii również w wymiarze słowotwórczym. Pojęcie synonimii czy też wariantowości słowotwórczej obejmuje derywaty współistniejące w systemie w tym samym czasie, zróżnicowane chronologicznie, pokoleniowo (wariant dawny–nowy), geograficznie (o zasięgu regionalnym, lokalnym, idiolektalnym) lub ze względu na zasięg uzualny (dialektalny–ogólnopolski) (zob. Skubalanka, Książek-Bryłowa 1992). W większości zlokalizowane przykłady⁴ omawianych przymiotników pozwalają na obserwację ich wariantowości geograficznej, głównie o wymiarze regionalnym, z uwagi na ograniczony do obszaru województwa łódzkiego teren badań oraz o wewnątrzgwarowym (lokalnym) i idiolektalnym zasięgu. Zróżnicowanie formalne formacji wchodzących w skład par synonimicznych ma przede wszystkim charakter uzualny, krzyżujący się z wariantowością motywowaną chronologicznie (zob. Jaros 2016b, 2017).

Szczególną grupę derywowanych przymiotników funkcjonujących w gwarach stanowią odprzymiotnikowe formacje modyfikacyjne, wskazujące na wzmocnienie lub osłabienie cechy wskazanej w podstawie. Tworzą one dość dużą liczebnie grupę przymiotników, charakteryzującą się stosunkowo szerokim wachlarzem środków słowotwórczych. Bogactwo formantów tworzących nawet wieloelementowe synonimiczne szeregi zwłaszcza intensiwów przymiotnikowych wynika zdaniem Krupskiej-Perek

² Są to: Brodnia, pow. poddębicki (B), Chojny, pow. wieruszowski (Chy), Chojne, pow. sieradzki (Che), Domaniewice, pow. łowicki (D), Popów, pow. łowicki (P), Słupia, pow. skierniewicki (S), Turowa Wola, pow. skierniewicki (TW), Zalew, pow. pabianicki (Z), Lubochnia, pow. tomaszowski (L) oraz Wąsosz położony na granicy woj. łódzkiego i świętokrzyskiego, pow. koneckim (W).

³ Cytowany materiał pochodzi z punktów: 15L, 15T, 19, 19J, 71, 77, 79, 80a, 82a, 84, 85, 87, 87S, 89, 90, 91, 92, 93, 93C, 96, 97, 104, zob. SL.

⁴ Brak dokładnej lokalizacji przykładów zamieszczonych w pracy A. Krupskiej-Perek (Kr).

z „większego w mówionej realizacji języka nastawienia na ekspresywność” (Kr, 100). Opis relacji synonimicznych tej kategorii przymiotników nastrocza jednak pewne problemy, zwłaszcza w zakresie interpretacji ich znaczenia.

Wśród przymiotników odprzymiotnikowych odnajdujemy derywaty wyrażające wysoki stopień natężenia danej cechy, wskazujące na jej występowanie ponad miarę. Zbiór środków derywacyjnych wykorzystywanych do tworzenia tego typu formacji, występujących w omawianych gwarach, obejmuje sufiksy zaklasyfikowane przez Władysława Cyrana do formantów gwarowych „oznaczających stopień natężenia cechy określonej w przymiotniku podstawowym”, tzn. *-chny*, np. *dalechny*⁵, *głębochny*; *-achny*//*-alachny*, np. *dalekachny*, *długachny*; *-aśny*, np. *długaśny*, *głębokaśny*; *-(l)ąski*, np. *grubaśki*, *głębolaśki*, *szerołaśki*; *-ki*, np. *daleczki*; *-alki*, np. *długalki*, *grubalki* (Cyrana 1977, 106–107) oraz sufiksy ekspresywne znane z polszczyzny ogólnej: powszechnie występujące *-utki*, *-uśki*, *-uchny*, np. *malutki*, *maluśki*, *maluchny* oraz ich warianty rozszerzone *-uteńki*, *-usieńki*, *-uteczki*, *-utenieczki*, *-usienieczki* i „zupełnie rzadkie” *-eńki*, np. *maleńki*, *-aśny*, *-aśki*, *-usi*, *-uni*, np. *grubaśny*, *grubaśki*, *malusi*, *maluni* (GWJP, 506–507). Bliższy ogląd znaczeń utworzonych za ich pomocą przymiotników, wydobytych na podstawie analizy kontekstów, zmusza do refleksji nad równoznacznością, czy też bliskoznacznością, przynajmniej niektórych z nich.

Na pozór wydaje się, że nie stwarzają problemów interpretacyjnych przymiotniki, które wyrażają przede wszystkim intensyfikację cechy wskazanej w podstawie i zazwyczaj odnoszącej się już do jej wysokiego stopnia. Są to derywaty tworzone głównie za pomocą formantów o komponencie *-ch-*: *-(a)chny*, *-(a)lachny*. Tak utworzone przymiotniki wchodzą w relacje synonimiczne z formacjami o innych formantach: *-aśny*, *-(l)ąski*, *-erny*, *-asierny*, *-ki*, które pełnią podobną funkcję, np.:

- *wielchny*⁶ Szym / *wielachny* Szym, D, P / *wielgachny* SL, Szym, Che, Chy, P, S, TW / *wielgarny* St / *wielgaśny* SL, St / *wiełaśki* Szym / *wielgaśki* Szym ‘bardzo wielki’;
- *głębochny* Szym / *głębokachny* SL, Chy, P / *głębolachny* Szym, TW / *głębolaśki* SL, Szym ‘bardzo głęboki’;
- *wysochny* SL, Szym / *wysokachny* SL, St, Che, P, S / *wysolachny* Szym / *wysokalachny* P / *wysokaśki* Chy / *wysośki* Szym / *wysolaśki* SL, Szym ‘bardzo wysoki’;
- *dalechny*, *dalchny* Szym / *dalekachny* SL, Szym, P / *dalekaśny* SL / *dalekaśki* Szym / *daleczki* SL ‘bardzo daleki’;
- *długachny* SL, Szym, St, Che, Chy, P / *długalachny* Szym / *długaśny* SL / *długaśki*, *długacki* SL, Szym, Chy, TW / *długalaśki* Szym / *długasierny* St / *dłuczki* SL ‘bardzo długi’ itp.

Niewątpliwie główną funkcją omawianych formantów jest ich funkcja modyfikacyjna, polegająca na wzmocnieniu, wyolbrzymieniu cechy wyrażonej w podstawie, co

⁵ Przykłady oraz konteksty są zapisane na ogół grafia ogólnopolską. Zastosowano jedynie znak [ɨ] na oznaczenie labializacji i [ɲ] jako komponentu grupy głosek powstałej z rozłożonej artykulacji samogłoski nosowej. Pozostałe cechy gwarowe zapisano ortograficznie.

⁶ Przykłady derywatów są opatrzone skrótami źródeł publikowanych, z których pochodzą (Szym, SL, Kr, St) lub symbolami wsi, w których zostały zanotowane, zob. przypis 2.

poświadczają konteksty, np. *wielgachnom te fure napakowališta; wielchny taki, co pojińco ni ma Szym, szerokachno droga; okropne miechy, szerochne; wielgachne motyle; za długachno kiecka; długachnom źmije nius SL, cieplarkowe ogórki takie długachne; wielgachny agrest; takie ziemniory, takie wielgarne; chłopisko wysokachne z niego takie St, te buty s tymy śpicamy takie wielgachne wyglondajom; głębolachna duża woda; nieraz takie długąskie te powrozy poskrencały TW, tako wielachno stodoła D. Wspólne: funkcja formantów i znaczenie strukturalne derywatów w połączeniu z tą samą podstawą słowotwórczą uzasadniają uznanie ich za synonimy słowotwórcze, choć nie możemy być do końca pewni, czy ładunek ekspresji zawarty w poszczególnych sufiksach, np. *-achny* i *-ąski*, jest identyczny. Ta wątpliwość zyskuje na znaczeniu, gdy w szeregach synonimicznych przymiotników intensywnych znajdziemy także derywaty powstałe od tych samych podstaw, ale za pomocą innych formantów, np. *-uchny*, *-(l)asiuchny*, *-utki*, *-uni*, *-usi*, które wyraźniej wskazują na dodatkowy czynnik emocjonalny, istotny w chwili kreacji derywatu, np.:*

- *szerochny* SL, Szym / *szerokachny* SL, St, Chy / *szerolachny* SL, Szym, TW / *szerokalachny* P / *szerolaški* SL, Szym / *szeroški*, *szerocki* Szym oraz *szeroluchny* / *szerutki* / *szerzuni* / *szerzusi* / *szerolasiuchny* Szym ‘bardzo szeroki’;
- *tuściachny* SL, Chy / *tuściałachny* SL, Szym, P oraz *tuściuchny* Szym / *tuściutki* Szym, Chy, D, S ‘bardzo tłusty’;
- *grubachny* SL, Szym, St / *grubalachny* SL, Szym, P / *grubaśny* SL, St / *grubaški* SL, Szym, D, *grubački* SL / *grubalaški* SL, Szym oraz *grubuchny* Szym / *grubiutki* Szym, TW, P, D / *grubusi* Szym.

Przytoczone przykłady synonimicznych przymiotników nie tylko wyrażają większe natężenie cechy wskazanej w podstawie, ale także pełnią różną funkcję ekspresywną. Niektóre z nich (np. *tuściuchny*, *tuściutki*, *szerutki*, *szerzuni*, *szerzusi*, *grubuchny*, *grubiutki*, *grubusi*) wyraźnie mają znamiona spieszczeń wskazujących na pozytywne zabarwienie emocjonalne i pozostają w pewnej opozycji w stosunku do pozostałych współtematycznych wariantów o funkcji potęgowania nazywanej cechy. Nasuwa się więc pytanie, czy w związku ze zróżnicowaniem derywatów wynikającym z różnej pragmatycznej funkcji formantów wszystkie współtematyczne warianty przymiotników należy klasyfikować jako synonimy słowotwórcze? W odniesieniu do rozpatrywanego problemu trzeba zauważyć, że ogólne znaczenie strukturalne omawianych przymiotników jest zbieżne (intensyfikacja cechy), ale wzajemna substytucja w tych samych kontekstach ujawnia duże różnice o charakterze stylistycznym, por. *Ich dziecko jest takie grubachne!* (określenie pejoratywne) i *Ich dziecko jest takie grubiutkie!* (określenie pozytywne, pieszczotliwe), pozwalające co najwyżej rozpatrywać ich synonimiczność w kategorii bliskoźnacności i to w dość szerokim ujęciu⁷. W tym konkretnym wypadku możliwe staje się utworzenie dwóch szeregów synonimów skupiających derywaty o w miarę wyraźnym wspólnym znaczeniu stylistycznym i podobnej pragmatycznej funkcji formantu.

⁷ Relacja semantyczna formacji adiektywnych oparta na bliskoźnacności ograniczona pragmatycznie odnosi się także do derywatów z wykładnikami *-ny*, *-owy*, np. *wieczorowy* i *wieczorny*, *polowy* i *polny*, które nie zawsze są w polszczyźnie ogólnej i w gwarach używane wymiennie, por. *wieczorny chłód*, *udój* ale *wieczorowe kursa* Szym, *polowe roboty*, ale *polna droga*, *kwiat* (zob. Satkiewicz 1987, 351; Jaros 2020).

Bliskoznaczną relację derywatów należy także interpretować w odniesieniu do współtematycznych przymiotników intensywnych o pozytywnym zabarwieniu emocjonalnym, utworzonych za pomocą ekspresywnych formantów zdrabniających *-uchny*, *-uśki*, *-utki*, *-usi*, *-usieńki*, np.:

- *lekuchny* Szym, *leciuchny* P / *leciutki* Szym, TW, P, *lelutki* Szym, Chy / *lekuśki* Chy / *lekusieńki* Szym, Chy, *leciusieńki* Szym ‘bardzo lekki’;
- *mięciuchny* P, Chy / *mięciutki* Chy / *mięciutki* Szym, P, Chy, TW / *mięciusi* Szym / *mięciusieńki* P, Chy ‘bardzo miękki’;
- *cieniuchny* Szym Sł / *cieniutki* Szym, Br, Chy, Sł / *cieniusi* Szym / *cieniuski* Szym, TW / *cieniuteńki* Br / *ceniusieńki* Szym, Chy ‘bardzo cienki’;
- *siwiuchny* Szym, P / *siwiutki* Szym, Chy, P / *siwusi* Szym / *siwiuteńki* Szym, Chy, Sł, P, D / *siwusieńki* Chy ‘bardzo siwy’.

Analizując semantykę wyrazów wchodzących w skład poszczególnych szeregów derywacyjnych, nie możemy być pewni, że ich wartości semantyczne są tożsame. O tym, że przymiotniki z formantami *-utki* i *-uteńki* nie są jednoznaczne, pisał już przed laty Andrzej Bogusławski (1991, 174–179). Możemy więc przypuszczać, że również inne warianty derywatów z sufiksami ekspresywnymi *-uchny*, *-usi*, *-uni*, *-usieńki* różnią się między sobą ładunkiem emocjonalnym. W związku z powyższym możemy co najwyżej uznać je za synonimy bliskoznaczące, wskazać ich wspólne znaczenie strukturalne i podobną, ekspresywną funkcję formantu.

Kolejny problem, z którym stykamy się przy próbie analizy słowotwórczych wariantów w gwarach, dotyczy derywowanych przymiotników gradacyjnych o znaczeniu cechy niepełnej. Wskazanie formacji synonimicznych wśród przymiotników należących do tej kategorii derywatów rodzi pewne problemy, wynikające z różnej funkcji semantycznej poszczególnych formantów, np. sufiksu *-awy* oraz prefiksu *przy-*. Hanna Jadacka (1978), bazując na analizie kontekstów pochodzących z materiału ogólnopolskiego, już w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku udowodniła, że relacje semantyczne między przymiotnikowymi derywatami na *-awy*, typu *brudnawy*, *nudnawy*, *białawy* a ich podstawami są niejednorodne. Nie wszystkie z nich wskazują intensywność poniżej normy. Ich kontekstowe znaczenia mogą być tożsame z podstawą, por. *nudnawy wykład* ‘nudny’ (Jadacka 1978, 147), *przygłuchy człowiek* ‘eufemistycznie: głuchy’ (Jadacka 1978, 157) lub różne od niej, niekiedy zaś mogą wskazywać na nadmiar cechy, np. *szerokawe rękawy* ‘za szerokie’ (zob. Osowski 2009, 36), *przydługi kij* ‘za długi’ (Jadacka 1978, 157). W przypadku nazw kolorów, np. *białawy*, *niebieskawy*, *szarawy* mamy do czynienia nie tyle z derywatami modyfikacyjnymi, co mutacyjnymi, dokładniej symilatywnymi, wskazującymi na podobieństwo do innego koloru, czy też domieszkę innej barwy.

W odniesieniu do analizy omawianych formacji odprzymiotnikowych, funkcjonujących w gwarach, problemem staje się ustalenie znaczenia niektórych z nich. Szczególnie trudne jest to w przypadku przykładów pochodzących ze zbiorów leksykograficznych, w których nie zawsze posiadają one eksplikację tekstową, podstawową – jak się okazuje – w określeniu ich semantyki. Nie zawsze również mogą być pomocne zamieszczone w poszczególnych artykułach hasłowych parafrazy, ponieważ nie są one identyczne we wszystkich źródłach, np. *przymiękki* to ‘trochę miękki’ SL i ‘trochę za miękki, zbyt miękki’ Szym, *przyszcupły* ‘trochę szczupły’ SL i ‘za szczupły, zbyt

szczupły’ Szym. Zdarza się także, że posiadając konkretne użycia, konteksty pochodzące od informatorów – mieszkańców jednej lub kilku wsi, nie jesteśmy w stanie jednakowo zinterpretować tych samych struktur morfologicznych, np. przymiotnik *dlugawy* może wskazywać osłabienie cechy podstawowej: **ogun miał długawy, troche dlugi* D, P lub jej nadmiar, np. *dlugawe mogom być reńkawy, czyli troche za długie* B; *nie za dlugi ten sznurek?* L.

Te problemy zmuszają do uważnej selekcji materiału, aby wydobyć spośród zgromadzonych przymiotników gradacyjnych tylko te derywaty, które bezspornie oznaczają mniejszą intensywność cechy lub jej niepełność w stosunku do określonej w podstawie wartości i wchodzą ze sobą w relacje synonimiczne, np.:

- *bladawy* St, TW / *przyblady* SL, P: *bladawy na twarzy, troche blady* TW ‘trochę blady’;
- *gorzkawy* Szym, SL, TW, S, Chy, W, Z, P / *przygorzkawy* Che: *gorzkawy smak, troche gorzki* Z ‘trochę gorzki’;
- *pustawy* Szym, St / *półpusty* SL ‘nie całkiem pusty’;
- *suchawy* SL, St, B, Chy, D, P, S / *półsuchy* S: *takie jag jest niedosuszone, to jest suchawe* B, *suchawe to prawie suche* P ‘prawie suchy’;
- *chytrawy* Z / *pólchtry* Z / *przychytry* P ‘trochę, nieco chytry’;
- *cienkawy* Szym, SL, St, B, P / *półcienki* Z / *obcienkawy* St ‘trochę cienki’;
- *głuchawy* Szym, SL B, S, D, P / *półgłuchy* Z / *przygłuchy* SL / *przygłuchawy* Chy: *na jedno ucho nie słysy, głuchawa jakaś* S, *przygłuchawy troche jest* Che; *głuchawy niedosłyszony, jak jo teraz* S ‘trochę głuchy’ itp. (zob. Jaros 2017).

Nie można zaliczyć do nich formacji o charakterze eufemizmów, których znaczenie jest równe podstawie, np. *podrobny* ‘drobny’ SL, *przygłupi* ‘głupi’ Szym oraz derywatów, które posiadają tylko znaczenie symilatywne, np. *białowaty* ‘podobny do białego’ SL. Szczególną uwagę należy zwrócić na występujące w parafrazach wykładniki gradacji cechy, takie jak: *za...*, *trochę za...*, *zbyt...*, *bardzo...*, *bardziej...*, *dość...*, *dosyć...*, wyrażające jej nadmiar lub wystarczającą ilość (zob. Janus 1981, 33; Bałabaniak 2013, 68). Mimo charakterystycznych dla derywatów gradacyjnych o znaczeniu cechy niepełnej formantów: *-awy*, *przy-*, *przy-/awy* itp., nie można zaliczyć do tej grupy wyrazów wielu formacji słowotwórczych, które pragmatycznie wyrażają inne wartości semantyczne – nadmiar cechy lub jej wystarczającą ilość, np.

- *ciasnawy* Szym, P / *przyciasny* Szym, L, Z / *przyciasnawy* Szym, P: *ciasnawe te pończochy* P, *przyciasnawe te kamasze na mnie; ji wjazd przyciasny ji wyjazd* Szym; *przyciasnawe te buty, noga mi nabrzmiała* L ‘trochę za ciasny; zbyt ciasny’;
- *przycienki* Szym / *przycienkawy* B, P, Szym: *przycieńkie na koryta, grubsze by się zdały, na kozły tasa* [olcha] *przycinkawa* Szym ‘za cienki, trochę za cienki’;
- *przyciężki* Szym L, P / *przyciężkawy* Szym, Z: *przyciężko ta torba, wyjmij troche tych kłamotoów* L, *do noszynio przyciężki* [kożuch]; *to je na pore* [koni] *na jednogo przyciężkawy* [wóz] Szym ‘trochę za ciężki’;
- *dlugawy* L / *przydługi* Szym, L, P, Z / *przydługawy* Szym, L, P: *dlugawe mogom być reńkawy, czyli troche za długie; przydługi tyn kijek, trza go uobciuć* L, *przydługawe to przydługawe, to sie założy* Szym ‘zbyt długi, trochę za długi’;

- *krótkawy* Szym / *przykrótki* Szym, Chy, Z / *przykrótkawy* Szym: *wyrosłaś z ty kiecki, troche jest przykrótko Z, krótkawy troche tyn powrozek; jeszcze przykrótki dzień; na zime przykrótkawy [kożuch] Szym ‘zbyt krótki, trochę za krótki’;*
- *przymale* Szym, B, Chy, P / *przymalawy* Szym: *no, to ubranko może być przymale B, przymale buty Chy, na takie gospodarstwo przymalawy [koń]; uuny [buty] bydum na mnie przymale Szym ‘trochę za mały, zbyt mały’;*
- *przymiękki* Szym, P / *przymiękkawy* Szym: *rocny [żrebak] to jeszcze przymintkawy do roboty Szym ‘za miękki, zbyt miękki; trochę za miękki’;*
- *niskawy* Szym / *przyniski* Szym / *przyniskawy* Szym: *niskawe te kozielki; jeszcze przynisko [sterta], żeby jom cubić; przyniskawy kurnik Szym ‘dość niski, trochę za niski’;*
- *przyszczipły* Szym, L / *przyszczipławy* Szym: *uupasleś się i marynarka jes przyszczipło L ‘zbyt szczupły, trochę za szczupły, za ciasny’;*
- *tęgawy* TW / *przytęgi* Szym / *przytęgawy* Szym, P: *ta ji sukinka to na mnie troche tyngawa była TW, przytyngawy [wóz siana] jag na jednygo konia Szym, ‘zbyt tęgi, dość tęgi, trochę za tęgi, za duży’;*
- *wąskawy* P / *przywąski* Szym, B, L, TW / *przywąskawy* Szym: *wąskawe to trochę za wąskie P, przywąsko ta wstunżko, uodniejszo była ta sero L, ta spódnica jes na niom przywąska, chodzi w nij jak spentana TW, przywąskawo do nakrywania Szym ‘trochę za wąski, trochę zbyt wąski, za wąski’.*

Analiza i interpretacja przymiotników odprzymiotnikowych nie należy do zadań najłatwiejszych, gdy chce się wśród nich wskazać te, które wchodzą w relacje synonimiczne. Wymagają one przede wszystkim uważnej selekcji, opartej na analizie kontekstów i parafraz, które są kluczowe dla zrozumienia ich semantyki. Podjęty temat badawczy jest jednak na tyle interesujący, że warto podjąć trud opisu synonimii słowotwórczej przymiotników w gwarach i próbować pokonać pojawiające się problemy.

Literatura

- AGP, Dejna K. (1998), *Atlas gwar polskich*, t. 1: *Małopolska*; Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz A.A., Czyżewski F. (2000), *Atlas gwar polskich*, t. 2: *Mazowsze*; Dejna K., Gala S. (2001), *Atlas gwar polskich*, t. 3: *Śląsk*; Dejna K. (2002), *Atlas gwar polskich*, t. 4: *Wielkopolska, Kaszuby*, Warszawa.
- AJK, *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, t. I–XV, red. Z. Stieber, H. Popowska-Taborska, Wrocław 1964–1978.
- AJS, Zaręba A. (1969–1996), *Atlas językowy Śląska*, t. I–VIII, Warszawa.
- Bałabaniak D. (2013), *Polskie intensyfikatory leksykalne na tle wyrażen gradacyjnych*, Opole.
- Bąk P. (1968), *Gwara okolic Kramsk w powiecie konińskim. Zarys fonetyki i słowotwórstwa*, Wrocław.
- Bogusławski A. (1991), *Polski sufiks -utki*, „Poradnik Językowy”, s. 174–179.
- Burska-Ratajczyk B. (2001), *Wariantywność gwarowych formacji słowotwórczych – współczesność wobec tradycji*, [w:] *Leksyka a gramatyka w tekście językowym*, red. K. Wojtczuk, Siedlce, s. 205–222.

- Chłudzińska-Świątecka J. (1956), *Przymiotniki w gwarach Warmii i Mazur. (Uwagi słowotwórczo-semantyczne)*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 21–27.
- Cyran W. (1960), *Gwary polskie w okolicach Siedlec*, Łódź.
- Cyran W. (1977), *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*, Łódź.
- Dobrzyński W. (1967), *Gwary powiatu niemodlińskiego, cz. 2: Morfologia, teksty gwarowe*, Wrocław.
- Domaradzki M. (1992), *O szeregach synonimów tworzonych przez współtematyczne formacje atrybutywne*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 447–454.
- Gala S. (1994), *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe, cz. I–II*, Łódź.
- GWJP, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzcykow, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa 1998.
- Jadacka H. (1978), *O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych z sufiksem -awy*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 146–159.
- Jadacka H. (1986), *Synonimia słowotwórcza – perspektywy badawcze*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 404–412.
- Janus E. (1981), *Wykładniki intensywności cechy (na materiale polskim i rosyjskim)*, Wrocław.
- Janowska A. (2007), *Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje*, Katowice.
- Jaros I. (2001), *Gwary opoczyńskie na tle językowego pogranicza Małopolski i Mazowsza*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica, t. 40, Łódź.
- Jaros I. (2002), *Zagadnienie wariantywności słowotwórczej na przykładzie nazw środków czynności*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XLVII, s. 51–70.
- Jaros I. (2009), *Nazwy środków czynności w gwarach łeczycko-sieradzkich. Studium słowotwórczo-leksykalne*, Łódź.
- Jaros I. (2016a) *Przymiotnikowe synonimy słowotwórcze w gwarach polskich (zarys problemu)*, [w:] *Dawne z nowym łącząc... In memoriam Mariani Kucala*, red. J. Klimek-Grądzka, M. Nowak, Lublin, s. 23–37.
- Jaros I. (2016b), *Przymiotnikowe derywaty o znaczeniu niepełnej cechy i ich prefigowane synonimy w gwarach Polski centralnej*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 63, s. 17–34.
- Jaros I. (2017), *O synonimii słowotwórczej przymiotników temporalnych w gwarach Polski centralnej*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 51/2, s. 129–139, <http://dx.doi.org/10.18778/0208-6077.51.2.10>.
- Kaliszan J. (2000), *Synonimia słowotwórcza rzeczowników w języku polskim i rosyjskim*, Poznań.
- Kaproń-Charzyńska I. (2009), *O synonimach słowotwórczych w aspekcie normatywnym*, [w:] *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, red. A. Piotrowicz, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 103–112.
- Kleszczowa K. (1998), *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*, Katowice.
- Kleszczowa K. (2003), *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.
- Kowalska A. (2011), *Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich. Derywacja sufiksalna*, Poznań.

- Kr, Krupska-Perek A. (1988), *Ludowe cechy słowotwórstwa przymiotników w gwarach centralnej Polski*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XXXIV, s. 97–103.
- MAGP, *Mały atlas gwar polskich*, t. 1–13, Warszawa 1957–1970.
- Marciniak R. (2008), *Gwary łowickie dawniej i dziś na tle innych gwar polskich*, Łódź.
- Marciniak-Firadza R. (2013), *Nazwy osobowych wykonawców czynności w gwarach małopolsko-mazowieckiego pogranicza językowego*, cz. I: *Studium słowotwórczo-leksykalne*, cz. II: *Słownik*, Łódź.
- Osowski B. (2009), *Przymiotniki z elementem -w- w części sufiksalfnej w „Tekstach gwarowych ze środkowej Wielkopolski” Zenona Sobierajskiego*, [w:] *Język z różnych stron widziany*, red. M. Skarżyński, A. Czelakowska.
- Osowski B. (2012), *Morfologiczne i leksykalne wykładniki gradacji cechy wyrażonej przymiotnikiem w języku mieszkańców dwóch miejscowości w Wielkopolsce*, „Poradnik Językowy”, z. 8, s. 76–78.
- Pełpowski F. (1974), *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w XVI w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Satkiewicz H. (1987), *Zagadnienia poprawności słowotwórczo-semantycznej*, [w:] *Kultura języka polskiego, Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*, Warszawa, s. 229–439.
- Sierociuk J. (1991), *W sprawie wariantywności słowotwórczej w gwarach*, [w:] *Wariancja w języku*, red. S. Gajda, Opole, s. 175–178.
- Sierociuk J. (2004), *Niektóre aspekty wariantywności słowotwórstwa gwarowego*, [w:] *Slovenčina na začiatku 21. storočia, Na počest’ profesora Ivora Ripku*, red. M. Imrichová, Prešov, s. 24–29.
- Sierociuk J. (2006), *Specyfika wariantywności słowotwórczej w gwarach*, [w:] *Gwary dziś*, t. 3: *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, red. J. Sierociuk, Poznań, s. 209–214.
- Skubalanka T., Książek-Bryłowa W. (1992), *Wariantywność polskiej fleksji*, Wrocław.
- SL, Dejna K. (1974–1975), *Słownictwo ludowe z terenu województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, (A–B), XX, s. 189–277; (C–D), XXI, s. 135–290; Dejna K. (1976–1985) *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, (E–J), XXII, s. 135–268; (K), XXIII, s. 147–290; (L–M), XXIV, s. 149–274; (N–Ó), XXV, s. 123–276; (Pa–Por), XXVI, s. 117–257; (Pos–R), XXVII, s. 129–281; (Sa–Sy), XXVIII, s. 119–261; (Sz–U) XXIX, s. 83–233; (W), XXX, s. 91–213; (Z–Ż), XXXI, s. 143–265.
- St, Staszewska Z. (1982), *Przymiotniki stopnia natężenia w gwarze okolic Radomska*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XXVII, s. 71–97.
- Szczaus A. (2005), *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*, Szczecin.
- Szym, Szymczak M. (1962–1973), *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. 1–8, Wrocław.
- Szymczak M. (1961), *Gwara Domaniewka i wsi okolicznych w powiecie łęczyckim*, Łódź.
- Winkler-Leszczyńska I. (1964), *Sufiksy przymiotnikowe -ity, -isty, -aty, -asty w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Witkowska-Gutkowska M. (1999), *Staropolskie prefiksalfne dublety czasownikowe i ich współczesne odpowiedniki*, Łódź.
- Zarębski R. (2015), *Synonimia słowotwórcza w świetle derywacji z udziałem sufiksów obcych (perspektywa historyczno-językowa)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LXXI, s. 127–140.